

I

Σταύρου Ἰω. Κουρούση
τ. καθηγητοῦ Βυζαντινῆς Φιλολογίας
Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΕΙΣ ΤΗΝ ΗΜΕΡΙΔΑ: «ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ»

(17.4.2010)

Ἐν Χριστῷ Πατέρες καὶ Ἀδελφοί, ΧΡΙΣΤΟΣ ΑΝΕΣΤΗ.

Ἀναγκαζόμεθα νὰ συζητοῦμεν περὶ αὐτονομήτων πραγμάτων, τὰ ὅποια ἢ μακρὰ διαδρομὴ τοῦ χρόνου κατέστησε καὶ αὐταπόδεικτα. Οὐδεὶς πρό τινος θὰ διανοεῖτο ὅτι θὰ ἔλθῃ καιρὸς ἀμφισβητήσεως τῆς συμπορεύσεως καὶ ἀρρήκτου συνδέσεως (καὶ ὅπωςδήποτε ὄχι συνθέσεως) Ὁρθοδόξου θεολογίας καὶ Ἑλληνικῆς παιδείας, λατρείας καὶ λογίας Ἑλληνικῆς γλώσσης. Αὐτὸ τὸν ὅποιο δὲν ἠμφεσβητεῖτο καὶ εἰς ἐποχὰς ἐπικρατοῦντος ἀναλφαβητισμοῦ καὶ γλωσσικῆς ἀκαταστασίας, ἐρχόμεθα οἱ ἐγγράμματοι νὰ καταλύσωμεν σήμερον χάριν ἐπικοινωνιακῶν δῆθεν σκοπῶν. Αὐτὸ τὸν ὅποιο εἶναι πλέον κτῆμα τῆς διεθνοῦς ἐπιστήμης ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν, ὅτι ἢ συμπόρευσις καὶ ἀλληλεπίδρασις Χριστιανισμοῦ, λογίας παιδείας καὶ κοινωνικοῦ βίου, ἦτο πραγματικότης τὴν ὁποίαν ἐβίωσε τὸ Βυζάντιον καὶ χαρακτηρίζει κατ' ἐπέκτασιν τὸν παραδοσιακὸν τρόπον τῆς Ὁρθοδόξου βιοτῆς τοῦ Ἑλληνοῦ καὶ ἢ ὁποῖα μόνον θετικὴν συμβολὴν εἶχε καὶ ἀνέδειξε μεγάλα ἀναστήματα θεολογίας, γραμμάτων, ὕμνολογίας τοῦ

Ὁ Ἐλλογ. Καθηγητὴς κ. Σταῦρος Κουρούσης ἀπέστειλε γραπτὴ παρέμβαση, ἢ ὁποῖα ἀνεγνώσθη πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἡμερίδος. Δημοσιεύεται ὀλόκληρη.

Θεοῦ, τέχνης, κοινωνικῶν θεσμῶν, εὐτελίζομεν σήμερον καὶ παραθεωροῦμεν ἐν ὀνόματι τοῦ λαϊκισμού καὶ τῆς προσαρμογῆς εἰς τοὺς στόχους τῆς χρησιμοθηρικῆς κρατικῆς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς. Ὁ Χριστιανισμός, μᾶς διδάσκουν, δὲν ἔχει ἀνάγκη τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καὶ ἡ ἱστορικὴ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καταφρονεῖται ὡς ἀνάξιον λόγου «περιτύλιγμα» τοῦ Εὐαγγελίου δυνάμενον ἐλαφρᾶ τῇ συνειδήσει νὰ ἀπορριφθῆ ὡς περιττὸν καὶ νὰ ἀντικατασταθῆ ἄνευ ἐνδοιασμῶν διὰ τῆς κατασκευαζομένης ρευστῆς «δημοτικῆς», ξένης πρὸς τὸ ἀβίαστον γλωσσικὸν αἰσθητήριον τοῦ λαοῦ, ὅπου τὸ λεκτικῶς πτωχότερον ἀλλὰ καὶ ξενότροπον καὶ ἡ ὡς ἐκ τούτου δημιουργία χάσματος μεταξὺ λογίου καὶ δημῶδους εἶναι ἐπιδιωκόμενοι στόχοι. Ἡ διπλῆ γλωσσικὴ παράδοσις τοῦ Ἑλληνισμού ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου καὶ ἐξῆς διαβάλλεται ὡς «διγλωσσία», ἐνῶ πρόκειται περὶ δύο ἀλληλενδέτων μορφῶν τῆς αὐτῆς ἐνιαίας γλώσσης, καὶ ἡ λατρευτικὴ προᾶξις ζητεῖται νὰ ἀποσυνδεθῆ ἐκ τοῦ «βάρους» τῆς λογίας ἐκφράσεώς της, διότι τοῦτο, ὑποστηρίζεται, θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν προσέλκυσιν πιστῶν. Τὸ ἂν προκύπτει σημαντικὴ ὠφέλεια ἐκ τῆς ἀμέσου προσεγγίσεως εἰς τὰ πνευματικὰ καὶ λογοτεχνικὰ ἀριστουργήματα τῶν κειμένων τῆς λατρείας, τοῦτο ἀφήνει ψυχρῶς ἀδιαφόρους τοὺς αὐτοκλήτους μεταρρυθμιστάς.

Πρὸ δεκαετιῶν ἀρχιερατικὰ χεῖλη εἶχον ἐπικαλεσθῆ, χάριν παρεμφεροῦς σκοποῦ, εἰς δημόσιον ἀντίλογον τὸ προηγούμενον προσφάτων τότε καινοτομιῶν τοῦ πάπα, ὁ ὁποῖος, διὰ νὰ φέρῃ τὸν κόσμον εἰς τὴν λατρείαν, ἀντικατέστησε τὴν Λατινικὴν τῶν ἀκολουθιῶν διὰ τῶν κατὰ τόπους ἐθνικῶν γλωσσῶν (αἱ ὁποῖαι σημειωτέον δὲν ἔχουν πρὸς τὴν Λατινικὴν τὴν ἰδίαν στενὴν σχέσιν, οἷαν ἔχει ἡ Νέα Ἑλληνικὴ πρὸς τὴν Ἀρχαίαν, ἢ εἶναι ὅλως ἄσχετοι). Ἄν σήμερον, μετὰ πάροδον ἱκανοῦ χρόνου, ἐξετασθῆ ποῖον ὄφελος προέκυψεν ἐκ τοῦ μέτρου τούτου, τὸ συμπέρασμα εἶναι ἰδιαζόντως ἀρνητικόν, διότι ἄλλοι παράγοντες συντελοῦν εἰς τὸν δεσμὸν Ἐκκλησίας καὶ Πληρώματος.

Ἡ ἀνέκαθεν χρῆσις τῆς λογίας Ἑλληνικῆς ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας μέχρι σήμερον παρὰ τὴν διαφοροποίησίν της ἀπὸ τῆς ἐκάστοτε λαλουμένης δὲν ἐγένετο ἄνευ λόγου· καὶ ὁ λόγος εἶναι ἡ δυνατότης ἀπηρτισμένης ἐκφράσεως τὴν ὁποῖαν αὐτὴ προσφέρει, ἡ σοβαρότης καὶ ἡ μυσταγωγούσα ἱεροπρέπεια, ἀλλὰ καὶ ἡ παιδευτικὴ ἀξία τὴν ὁποῖαν περικλείει καὶ ἡ ὁποῖα γίνεται ἀντικείμενον μεθέξεως τοῦ ποιμνίου, εἰς ὃν βαθμὸν δύνανται καθοδηγούμενος ἕκαστος νὰ ἐμβαθύνῃ, νὰ ἐλληνίσῃ καὶ νὰ

προαχθῆ πνευματικῶς. Ὁ κάτοχος καὶ τῆς Συριακῆς καὶ ἴσως καὶ ἄλλων γλωσσῶν Θεοδῶρητος Κύρου (ε' αἰ.) παρατηρεῖ: ...ὁ Θεός, αὐτός... καὶ τὰς γλώσσας διεῖλεν, καὶ ἐκάστη χαρακτήρας ἰδίου ἀπένευμεν· καὶ τῇ Ἑλλάδι τοίνυν φωνῇ αὐτὸς ἔδωκε λαμπρότητα... (Σειραὶ εἰς τὴν Α' Κορ., Cramer, τ. V, σ. 23, 9-11). Δὲν εἶναι λοιπὸν ἐκτὸς τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ὑπεροχὴ τῆς λογίας, ἐννοεῖται, Ἑλληνικῆς, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναγνωρίζεται ἡ λαμπρότης ὡς ἰδιάζον προτέρημα. Εἶναι δὲ ἡ «ιδέα» τῆς «λαμπρότητος» κατὰ τὴν ῥητορικὴν ὀρολογίαν τὸ ὑψηλὸν καὶ συνάμα σαφὲς τοῦ λόγου, ὁ ὁποῖος καὶ λεκτικὸν πλοῦτον διαθέτει, ἀκριβολογίαν καὶ λεπτὴν διάκρισιν ἐννοιῶν κρυπτομένην εἰς τὰ ἐπάλληλα ἐπίπεδα τῆς ἐννοιολογίας τῆς λέξεως. Ἐλάχιστα παραδείγματα εἶναι διδακτικά: Ἡ ἐκ τῆς ΚΔ πηγάζουσα γνωστὴ φράσις: ...μετὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀγάπης δὲν ἀποδίδεται εὐστόχως διὰ τοῦ εἰς ἀντικατάστασιν ἐπινοηθέντος δημωδεστέρου: ...μὲ ἀγάπη Χριστοῦ, διότι τὸ ἐξαιρούμενον τῆς μυστικῆς κοινωνίας διὰ τοῦ ἐν Χριστῷ δὲν προβάλλεται διὰ τοῦ ὑποκαταστάτου. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἀκούομεν μετὰ τὸ Πάσχα ὁ ἀναστημένος Χριστὸς ἢ ἡ ἀναστημένη ζωὴ, εἰς ἀντικατάστασιν τῶν δῆθεν ἀκατανοήτων ὁ ἀναστὰς Χριστὸς καὶ ἡ ἐξ ἀναστάσεως ζωὴ δὲν προβάλλουν οὔτε τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ἀναστάντος, ὁ ὁποῖος εἶπεν: ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχὴν μου, ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν... ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν (Ἰω. ι' 17-18), οὔτε τὴν ἐννοιαν τῆς ζωῆς τὴν ὁποίαν χαρίζει ἡ ἀνάστασις τοῦ Χριστοῦ κατὰ τοὺς στίχους τοῦ ποιητοῦ Κοσμᾶ τοῦ Μελωδοῦ: ...καὶ ἀφθάρτου ζωῆς / ἔδειξας πηγὴν ἐξ ἀναστάσεως (Κανὼν Μ. Σαββάτου, ᾠδὴ ζ', τροπ. 2). Ἐξ ἀναστάσεως πηγάζει ἡ ἀφθαρτος ζωὴ· δὲν εἶναι ἀναστημένη ὡς πρὶν θανοῦσα ζωὴ (ἂν τοῦτο λογικῶς δύναται νὰ λεχθῆ ἀντὶ τοῦ θανάτου)· εἶναι νέα ζωὴ, ἀφθαρτος. Ἡ Νεοελληνικὴ ἐννοια τοῦ ἀναστημένος ἀναφέρεται εἰς τὸν ἀνατεθραμμένον ἢ ἀναστηθέντα κυριολεκτικῶς ἢ μεταφορικῶς ὑπὸ ἄλλου· καὶ πρὸς τί ἢ ἀποφυγὴ τῆς χρήσεως τῆς τρίτης κλίσεως τῶν ὀνομάτων (ἀναστάσεως, ἀναστάντος); Ἡ Ἐκκλησία δὲν ὑποκύπτει εἰς τοὺς ἐπιβαλλομένους ὑπόπτους βιασμούς τῆς ἱστορικῆς Γραμματικῆς. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν αὐτεξούσιον ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ εἰς ἐνδεχομένην ἔνσασιν ὅτι ἀπαντᾷ παράλληλος Γραφικὴ μαρτυρία ὅτι ἀνέστησεν αὐτὸν ὁ Πατὴρ ἢ ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ (Ῥωμ. δ' 23, ἡ' 11, Β' Κορ. ιγ' 4) καὶ ὅτι ἄρα ὑπάρχει λόγος δικαιολογήσεως τοῦ ἐπιπολαίου ἀναστημένος, ἀπαντᾷ ἡ ἐκκλησιαστικὴ δι-

δασκαλία του αγίου Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας: λέγεται μὲν ὁ Πατὴρ ἀναστῆσαι Χριστὸν ἐκ νεκρῶν, οὐχ εὐρήσομεν δὲ τὸν Υἱὸν ἀεργῆ περιτὴν ἀνάστασιν τοῦ ἰδίου σώματος, καὶ γοῦν ἔφη πρὸς Ἰουδαίους: “λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτὸν” [Ἰω. β' 19] (Ταῖς εὐσεβ. βασιλίαιν περι τῆς ὀρθῆς πίστεως, Pusey, τ. 7, σσ. 321-322). Ἄλλως τε καὶ εἰς τὴν ἀνάστασιν τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ εἶναι παρόντα καὶ τὰ τρία Πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ὡς τρίτον παράδειγμα ἃς παρατεθῆ ὁ «μοναχογιὸς» τοῦ γνωστοῦ μας «Ἐκλογαδίου», ὁ ὁποῖος (καὶ ἂν ἀκόμη παρακαμφθῆ ἢ ἀπαξιωτικῆ Νεοελληνικῆ του χροιά) κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ ἀποδώσῃ τὴν ὑψηλὴν ἔννοιαν τοῦ μόνου γεννηθέντος, Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς ἔχει ἤδη παρατηρηθῆ. Ὅντως ἡ γλωσσικὴ ἱεροπρέπεια εἶναι στοιχεῖον τὸ ὁποῖον παραθεωρούμενον ὀδηγεῖ εἰς ἀνεπιτρέπτους ἐκχυδαίσμους καὶ ἀπαραδέκτους συνειρμούς.

Ἄλλ' ὑπάρχει καὶ ἡ ἐθνικὴ διάστασις, εἰς τὴν ὁποίαν μέχρι τοῦδε ἐδείκνυεν ἰδιαιτέραν εὐαισθησίαν ἡ Ἑλληνικὴ Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία. Διότι εἶναι ἱστορικὴ θέσις, ὅτι ἡ γλῶσσα καὶ ἡ λογία παιδεία ὑπῆρξαν ἐνοποιὸς δύναμις τοῦ ἔθνους ἐν Βυζαντίῳ καὶ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ μετὰ ταῦτα. Εἶναι πολύτιμα στοιχεῖα διαμορφώσεως τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως ἤδη ἀπὸ τῶν κλασσικῶν χρόνων καὶ μαρτύριον τῆς συνεχείας τοῦ Γένους. Ἄν ἡ χρησιμοθηρικὴ καὶ μιμουμένη ξένα πρότυπα ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ ἔχει ἄλλους προσανατολισμούς καὶ δὲν ἐνδιαφέρεται σοβαρῶς διὰ τὴν ἔξαρσιν τῶν συνιστώντων τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν στοιχείων, ἀλλὰ καυχᾶται διὰ τὸν πολυπολιτισμικὸν χαρακτῆρα τῆς παιδείας τὴν ὁποίαν θέλει νὰ προωθήσῃ, ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἀκολουθήσῃ, ἔχει ἄλλας ἀρχὰς καὶ ἐμπειρίαν στηριζομένην ἐπὶ ἐθνικοῦ βίου χιλιετιῶν. Τὸ Βυζάντιον ἐδέχετο ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἀνθρώπου διαφόρων ἐθνοτήτων, ἀλλ' οὐδέποτε ἐφήρμοσε πολιτικὴν πολυπολιτισμικὴν· σταθερῶς ἐκχριστιανίζει ὀρθοδόξως καὶ ἐξελληνίζει διὰ τῆς λατρείας καὶ τῆς κατὰ παράδοσιν παιδείας. Καὶ τοῦτο συνετέλεσεν ὥστε καὶ εἰς πολιτικὰ καὶ εἰς ἐκκλησιαστικὰ ἢ παιδευτικὰ ἀξιώματα νὰ ἀνέλθουν πρῶην βάρβαροι ἐξελληνισθέντες.

Καὶ τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ κατὰ παράδοσιν διαμορφωθείσα γλῶσσα τῆς λατρείας, τὴν ὁποίαν ἐσεβάσθη ὁ μακρὸς χρόνος, πρέπει νὰ συνειδητοποιηθῆ ὅτι εἶναι ἀνεκτίμητος πνευματικὴ καὶ ἐθνικὴ ἀξία τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Ὀρθοδοξίας, πάντοτε ζῶσα καὶ πολλαπλῶς καρ-

ποφόρος. Καθηκόν μας είναι νὰ φροντίσωμεν νὰ τὴν ἀγαπήσῃ καὶ τὴν γνωρίσῃ τὸ Πλήρωμα ὡς διαχρονικὸν ἀγαθὸν καὶ ἐθνικὸν κτῆμα. Εἶναι ἀδιανόητον ἢ πολιτικὴ μας ἡγεσία νὰ μελετᾷ τὴν εἰσαγωγὴν τῆς διδασκαλίας τῆς Ἀγγλικῆς ἀπὸ τῆς Β΄ τάξεως τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου, προτοῦ ἀκόμη μορφωθῇ τὸ γλωσσικὸν αἰσθητήριον εἰς τὸν μαθητὴν, καὶ ἡμεῖς νὰ ἀποσκορακίζωμεν τὴν λειτουργικὴν μας γλῶσσαν ὡς ἄχρηστον. Εἰς τὴν παροῦσαν κρίσιμον καμπὴν τῶν ἀξιῶν τοῦ ἱστορικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἢ Ἐκκλησίας ἅς ὀρθώσῃ ἐμπράκτως ἀντίστασιν καὶ διαμαρτυρίαν διαφυλάσσουσα πρωτίστως τὸν ἰδικὸν τῆς πλοῦτον. Παρέμεινεν ἢ λατρεία διὰ τὸν πολὺν κόσμον ὁ μόνος χῶρος ἐπαφῆς καὶ μυσσεως εἰς τὴν ἱστορικὴν Ἑλληνικὴν καὶ κεντρίσεως τοῦ ἐνδιαφέροντος πρὸς μάθησιν κατὰ τὴν ῥῆσιν τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ: *...κἂν δυσξύμβλητον ἐντυγχάνῃ τι τῶν λεγομένων καὶ τῷ μετεώρῳ τῆς διανοίας οὐ ῥαδίως ληπτόν, οὐκ ἔξω ριπτεῖν οἶομαι τῆς ἱεραῆς αὐλῆς· ἐπεὶ μηδὲ τὴν πρὸς τὴν ζωὴν ἀπάγουσαν ἐκκλίνομεν, ὅτι στενὴ καὶ δυσχερὴς ἀνύσαι* (Λόγος γγ΄, *Εἰς τὰ Εἰσόδια*, § λδ΄). Δὲν εἶναι ἀπορριπτέον τὸ δυσνόητον, τὸ ὁποῖον καὶ ἢ ἀπλῆ μετάφρασις δὲν καθιστᾷ προσιτόν, ἂν δὲν ἐφαρμόζεται διδακτικῶς ἀνάπτυξις καὶ ἐρμηνεία. Καὶ τοῦτο κατανοεῖ ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ἢ Ἐκκλησία καὶ διὰ τῶν συγγραφῶν τῶν ἁγίων Πατέρων διδάσκει καὶ ἐρμηνεύει. Ἐδῶ ἅς ἀποβλέψῃ ἢ προσπάθειά μας, ἂν θέλωμεν νὰ ὠφελήσωμεν. Λατρεία ἀπαραχάρακτος καὶ διδασκαλία τοῦ περιεχομένου τῆς πίστεως.

Εἶναι ὡς ἐκ τούτων ἀξία συγχαρητηρίων ἢ πρωτοβουλία τῆς διοργανώσεως τῆς σημερινῆς ἡμερίδος, καὶ μάλιστα ἐν πνεύματι ἀγάπης πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ ὅχι ἐριστικῆς διαθέσεως, καὶ εἴθε, τοῦ Κυρίου συνεργοῦντος, νὰ δώσῃ κίνητρα ἐπανεκτιμήσεως τοῦ λατρευτικοῦ γλωσσικοῦ πλούτου, τὸν ὁποῖον κατέχομεν οἱ Ὀρθόδοξοι Ἑλληνας, καὶ κατανοήσεως τοῦ κινδύνου ἐκ τῶν πειραματισμῶν τῆς προσαρμογῆς εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἀπερισκέπτων ἰσοπεδωτικῶν σκοπιμοτήτων.